

En este caso, Huntington presenta a Estados Unidos como representante de la sociedad occidental. Ello nos lleva a concluir que muchos de los discursos etnocéntricos, emergentes en nuestros contextos, precisarían de un análisis semejante para desvelar sus debilidades históricas y epistemológicas. Y de la misma forma que Blaut propuso constestar a estas perspectivas con un relato alternativo (proyecto del volumen 3 de su trilogía), la desconstrucción necesaria de los discursos que tematizan la superioridad occidental por encima del mundo islámico o del supuesto requerimiento de frenar la migración extracomunitaria, podría ir acompañada por la multiplicación de narrativas elaboradas en distintos contextos que den cuenta de distintas historias y que lleven a que las alteridades se construyan ya no desde

una única perspectiva a la vez jerárquica y universalista.

Bibliografía

- BLAUT, J. (1979). «The Dissenting Tradition», *Annals of American Geographers*, 69 (1), p. 157-164.
- MIGNOLO, W. (2000). *Local histories, global designs*. Princeton: Princeton University.
- YOUNG, R. (2001). *Postcolonialism: An Historical Introduction*. Oxford: Black Publishers.

Perla Zusman

Universitat Autònoma de Barcelona
 Departament de Geografia
 Universidad de Buenos Aires
 Instituto de Geografía
 perlasmusman@yahoo.es

VILAGRASA, Joan (ed.)

Transformacions territorials a Catalunya (segles XIX-XX)

Barcelona: Pagès Editors, 2000; 280 p.

La geografia històrica és una branca de la geografia interessada en l'estudi retrospectiu del territori i de les relacions entre la societat i el seu medi natural. Com a mostra de la importància que tenen els estudis temporals dins de la nostra disciplina, a finals de l'any 2000 es va publicar el llibre *Transformacions territorials a Catalunya (segles XIX-XX)*. En la redacció d'aquesta obra, hi han participat investigadors i docents procedents de diferents universitats i institucions catalanes; gairebé tots són geògrafs, a excepció d'Enric Vicedo, historiador.

El llibre s'estructura en nou capítols i en cadascun s'analitza l'evolució d'un aspecte concret del territori català. Tots els capítols abasten el mateix període de temps i detallen gran part de la bibliografia publicada fins al moment sobre el tema que és objecte d'estudi. Al llarg de cada capítol també es concreta l'orienta-

ció actual de la investigació i es proposen nous temes de recerca per superar els buits d'informació existents.

En la presentació d'aquest llibre, Joan Vilagrassa descriu l'origen imprecís i l'evolució de la geografia històrica a Catalunya. Abans d'adoptar una perspectiva regionalista, la geografia històrica es va centrar, al nostre país, en l'estudi del factor geogràfic, en la història dels descobriments geogràfics i de les fronteres polítiques. Després de detallar treballs de recerca que mostren la influència de l'escola geogràfica francesa i de descriure les línies d'investigació desenvolupades a Catalunya amb l'entrada de la geografia a la universitat, l'autor fa referència al context on se situa aquesta obra, a la seva temàtica i al públic al qual va adreçat.

En el primer capítol, titulat «Els canvis demogràfics», Enric Mendizàbal ana-

litz a el pas de l'antic règim demogràfic al nou règim demogràfic a Catalunya a partir dels canvis enregistrats en les migracions i en les taxes de natalitat i de mortalitat. L'autor diferencia sis grans etapes en l'evolució de la població catalana i concreta per a cada període els treballs realitzats i les fonts d'informació disponibles per a l'estudi de la població. Els temes que han gaudit de més importància dins de la demografia històrica catalana han estat el gran descens de la fecunditat entre 1900 i 1929, i l'arribada, durant aquest període, d'una primera onada d'immigrants provinents de la resta d'Espanya. L'impacte de les migracions i el desigual creixement de la població dins del territori català entre 1950 i 1974, esdevenen dos temes complementaris sobre els quals també s'han escrit moltes obres.

En els últims anys, els treballs que s'han fet sobre geografia de la població són estudis generals sobre els habitants de Catalunya o d'un àrea territorial més concreta. Estudis centrats en la disminució de la fecunditat; en les desigualtats socials davant la mort; en les migracions interiors o provinents de la resta d'Espanya, i en els impactes de la migració estrangera. Tal com es mostra a la bibliografia citada per l'autor al final d'aquest capítol, són nombroses les aportacions que s'han fet des del camp de la geografia a l'estudi de l'evolució de la població catalana i de la seva dinàmica actual.

En el segon capítol, «L'agricultura i el món rural», l'historiador Enric Vicedo descriu els canvis que ha experimentat l'agricultura i el món rural català al llarg dels segles XIX i XX. Per concretar aquestes transformacions, l'autor analitza l'evolució de l'estructura productiva i de les relacions socials. Posteriorment, centra la seva atenció en les formes d'associació dels propietaris i pagesos catalans, en la producció agrària i el mercat. L'ús de nous mètodes de fertilització química va permetre augmentar, des de finals del segle XIX fins a l'actualitat, el rendiment de la terra a

Catalunya. Aquestes innovacions es van introduir en un món rural articulat tradicionalment al voltant de la petita propietat pagesa i on predominava el treball familiar sobre l'assalariat. La crisi de la fi del segle i la demanda urbana d'aliments van contribuir a l'especialització productiva d'aquestes propietats i a la venda dels seus productes en el mercat.

L'autor considera la reforma agrària liberal i la crisi de la fi del segle XIX dos grans temes d'estudi sobre l'agricultura espanyola que han influït en l'anàlisi de l'agricultura catalana. Paral·lelament, proposa el desenvolupament de nous mètodes d'anàlisi i noves línies de recerca centrades en l'agricultura i el món rural català a partir dels anys quaranta; en el poble, la família i l'explotació agrària com a unitats d'estudi de la societat rural; en la integració de les economies pageses en el mercat i el paper de la dona en el procés productiu i reproductiu; així com en el món de les idees, de la cultura i de la mentalitat pagesa agrària contemporània. També reivindica la possibilitat de fer història comparada a partir del desenvolupament d'estudis comarcals i proposa una nova línia de recerca interdisciplinària entre l'economia i les ciències del sòl. La bibliografia recopilada per l'autor sobre agricultura i el món rural a Catalunya correspon bàsicament a historiadors, però, curiosament, no hi apareixen les aportacions realitzades sobre aquest tema per geògrafs com ara Salvador Llobet, Joan Vilà i Valentí o Josepa Cardó. Entre els historiadors citats destaquen principalment els nombrosos treballs que Ramon Garrabou ha realitzat sobre història agrària d'Espanya i de Catalunya, ja sigui de forma individual o en col·laboració amb altres autors.

El tercer capítol, «De la ramaderia tradicional a la ramaderia industrial», tracta sobre els canvis que ha experimentat l'activitat ramadera a Catalunya entre 1830 i 1970. Segons Francisco García Pascual, entre aquestes dates es passa d'una ramaderia tradicional a una ramaderia

industrial, amb una nova organització productiva, més rendible que l'agricultura i orientada al comerç amb la resta d'Espanya. En el període 1800-1900, l'autor destaca el fort retrocés de la ramaderia a causa de la desaparició de la Mesta, la crisi de la fi del segle i el desenvolupament de polítiques agràries que potenciaren l'expansió de l'agricultura. En el període 1900-1936, descriu el procés d'especialització productiva i territorial, i els canvis desencadenats en el volum i la composició del bestiar amb l'expansió de l'activitat ramadera propiciada per l'augment de la població i la demanda urbana. A partir de 1936, la modernització del sector ramader català queda trencada per la Guerra Civil i la política agrària desenvolupada pel govern franquista. L'onada modernitzadora es reprèn la dècada de 1950, amb el Pla d'Estabilització i la inserció de l'economia espanyola en el capitalisme internacional. L'estabulació total del bestiar, la concentració de la ramaderia a prop dels centres de consum, la dependència envers la indústria d'alimentació animal i de manipulació d'aliments esdevenen trets característics de la ramaderia catalana de finals del segle XX.

Malgrat que detalla un total de 129 citacions bibliogràfiques, l'autor critica l'escassa bibliografia aportada per les ciències socials sobre el tema de la geografia històrica de la ramaderia. També proposa noves línies d'investigació centrades en l'estudi de l'estructura socioeconòmica i territorial de la ramaderia entre 1800 i 1890; en el seu paper en l'acumulació de capital dins del sector agrari en els anys quaranta i en els mecanismes de penetració i de difusió de les formes de ramaderia industrial en el món rural català durant els anys cinquanta.

El quart capítol, «Les ciutats i la xarxa urbana», està escrit per Joan Ganau i Joan Vilagrassa. S'hi sintetitzen les característiques de la urbanització a Catalunya des del segle XVIII fins al període franquista, tot remarquant l'existència d'una biblio-

grafia abundant, dispersa i desigual, i el desconeixement que existeix sobre la formació de la xarxa urbana catalana a causa del predomini d'estudis sobre Barcelona. Els autors consideren que el creixement demogràfic i econòmic del segle XVIII va impulsar la formació de la xarxa urbana catalana i que la seva evolució ha estat marcada per la concentració de la indústria i de la població a l'àrea de Barcelona. En els darrers anys s'ha observat, però, una descentralització en benefici dels municipis perifèrics.

A més d'afirmar que el planejament urbanístic ha esdevingut una eina imprescindible en la planificació del creixement econòmic i demogràfic de moltes ciutats catalanes, els autors consideren que els plans d'ordenació elaborats per a la ciutat de Barcelona reflecteixen la ideologia i els criteris urbanístics de l'època i que abasten diferents escales de planejament. Pal que fa a l'ús i les formes d'apropiació de l'espai urbà, s'hi descriu la participació de l'Estat, dels propietaris de sòl o dels promotors immobiliaris en l'ordenació de la ciutat, i com les seves actuacions varien en funció del context polític i econòmic de l'època. Finalment, per mitjà de l'estudi de la diferenciació social i la qualificació de l'espai urbà, es manifesta que el creixement de les ciutats catalanes ha estat un procés paral·lel a la creació d'una ciutat segregada socialment, amb espais que presenten diferències i desigualtats en la qualitat de l'habitatge, dels equipaments i de les infraestructures. A la bibliografia citada pels autors s'ha de destacar les nombroses aportacions realitzades per geògrafs i arquitectes a l'estudi del sistema urbà i de les ciutats catalanes. Tal com s'ha esmentat abans, la majoria d'aquests treballs es refereixen, però, a la ciutat de Barcelona. A la manca d'estudis generals sobre Catalunya, cal sumar l'escassa recerca realitzada sobre la resta de ciutats catalanes o sobre la regió i l'àrea metropolitana.

En el cinquè capítol, «La geografia industrial», Josep Oliveras detalla aque-

lles obres més importants que tracten l'activitat artesanal i manufacturera desenvolupada a Catalunya durant l'època preindustrial, així com el procés d'industrialització catalana al llarg dels segles XIX i XX. L'autor també centra la seva atenció en les noves visions de la geografia industrial, tot remarcant l'interès de geògrafs i enginyers catalans per l'estudi dels sectors industrials, la distribució i la localització de la indústria tradicional i contemporània. Després d'analitzar les explicacions geogràfiques que Joan Vilà i Valentí, Salvador Llobet o Pau Vila donaren sobre els orígens i la distribució de la indústria moderna, l'autor concreta les aportacions dels economistes i geògrafs al coneixement de l'evolució de la indústria catalana durant les dècades de 1960, 1970 i 1980. Concretament, des de la geografia es posa de manifest l'actual procés de descentralització i de relocalització de la indústria, impulsat per les noves tecnologies de la comunicació.

L'autor critica l'escassa dedicació dels geògrafs a l'estudi de l'activitat industrial i reivindica la necessitat de diversificar les aproximacions utilitzades tradicionalment des del món universitari. Les 116 citacions bibliogràfiques referenciades al final d'aquest capítol deixen entreveure com els treballs publicats a partir dels anys noranta sobre la indústria catalana s'han centrat bàsicament en l'estudi de les seves transformacions, de la seva organització i dinàmica territorial. Paral·lelament, també han aparegut moltes obres dedicades a l'anàlisi de les colònies industrials tèxtils i mines de la comarca del Berguedà. Malgrat l'escassa dedicació de les geògrafes a l'estudi de la indústria a Catalunya, les seves contribucions són marcades per la introducció de nous temes d'estudi, sobretot des d'una perspectiva de gènere.

En el sisè capítol, titulat «La formació de les xarxes de transport», Jaume Font analitza inicialment el paper dels transports com a factor de canvi econòmic i territorial. L'autor afirma que existeix una

relació directa entre la millora dels transports i l'avenç de la indústria, i considera que el desenvolupament dels transports dona lloc a un procés d'especialització productiva i de cohesió territorial. En segon lloc, descriu les aportacions de la geografia, de la història, de l'economia i del camp de la planificació a l'estudi dels sistemes i de les xarxes de transport dels segles XIX i XX. En els darrers decennis destaca l'aparició de llibres dedicats únicament a l'estudi dels transports i de les comunicacions, els quals s'havien abordat fins aleshores des d'apartats o capítols específics d'obres més generals.

A l'apartat dedicat a l'estudi de l'evolució del sistema de transports terrestres, l'autor descriu les obres que tracten sobre la trama viària preindustrial, i sobre el desenvolupament territorial de les comunicacions (correus, telègrafs i telèfons), del ferrocarril i de la xarxa de carreteres. Finalment, abans de concloure aquest capítol, es detallen els temes pendents d'estudi sobre els transports i aquells temes que requereixen estudis més aprofundits. Entre els primers, l'autor destaca la valoració de les polítiques de transport aplicades en els darrers vint anys per la Generalitat i l'Estat espanyol, i, per altra banda, les repercussions territorials i ambientals de les noves infraestructures i grans eixos viaris. La bibliografia citada al final del capítol posa de manifest el caràcter interdisciplinari dels estudis realitzats a Catalunya sobre transports i comunicacions. Les aportacions realitzades per urbanistes, enginyers i geògrafs s'han orientat bàsicament a l'estudi de l'evolució de la xarxa viària i ferroviària, en detriment dels transports marítim i aeri.

El setè capítol del llibre està escrit per Ignasi Aldomà i Jordi Martí Henneberg, i porta per títol «Els desequilibris territorials». Els autors intenten determinar les diferències territorials en el nivell de vida de la població catalana a partir de l'anàlisi de la distribució de la renda, del nivell de consum de béns específics o de les condi-

cions sanitàries a Catalunya. L'ús d'indicadors com ara el Producte Interior Brut o la Renda per Càpita permeten concretar una disminució de les desigualtats de renda entre les comarques més riques i les més pobres. Malgrat tot, els autors posen de manifest que les desigualtats varien segons l'escala d'observació i que en l'estudi d'àmbits territorials petits aquests indicadors tenen una eficàcia limitada.

Les diferències en el nivell de vida de la població catalana s'atribueixen fonamentalment als contrastos de localització de les activitats econòmiques sobre el territori. D'altra banda, es considera la política pública una eina que pot ajudar a equilibrar la distribució territorial de la riquesa. La disponibilitat de dades precises i fiables i la millora dels mètodes d'anàlisi han afavorit l'estudi dels desequilibris econòmics a Catalunya. A partir de la dècada de 1970 també s'han introduït nous conceptes per explicar i exemplificar les desigualtats territorials. Malgrat l'augment de les aportacions sobre aquest tema, els autors consideren que la Generalitat no utilitza aquests treballs per desenvolupar polítiques de redistribució de la riquesa.

En el vuitè capítol, «La divisió territorial», Jesús Burguenio analitza l'evolució de l'organització administrativa del territori català. Aquest és un tema cabdal de reflexió de la geografia catalana, però que tradicionalment ha estat restringit a l'estudi de les comarques. El mapa municipal i l'origen de les províncies i els partits judicials són, d'altra banda, temes pendents d'aprofundiment dins d'aquesta disciplina. L'autor inicia el seu estudi al segle XIX, moment en què Catalunya té una província dividida en dotze corregiments més el districte de la Val d'Aran. Els corregiments van substituir les vegueries d'origen medieval amb el Decret de Nova Planta. A escala local, es parla de corregiments i no de municipis, ja que la figura del batlle unifica la varietat de situacions i de règims administratius característics de l'Antic Règim.

Després de fer referència a la divisió eclesiàstica i la seva influència en la configuració del mapa municipal, l'autor descriu l'organització territorial derivada de les reformes liberals de la segona meitat del segle XIX. Aquestes van comportar la fragmentació del Principat en quatre províncies, la creació dels partits judicials i una disminució del nombre de municipis catalans. La divisió judicial és considerada una divisió racional i moderna, i la primera interpretació contemporània de l'estructura comarcal del país. A més a més, la divisió provincial també té un origen indestruïble de la formació dels partits judicials. Posteriorment, l'autor explica les reformes i els projectes que van caracteritzar la formació del mapa municipal. Aquest capítol es tanca amb l'estudi de la proposta de divisió comarcal de la Generalitat Republicana i dels seus elements de ruptura i de continuïtat amb el comarcalisme històric.

El capítol novè, titulat «La cartografia», està escrit per Maria Carme Montaner, Francesc Nadal i Luis Urteaga. Els autors hi descriuen els estudis realitzats sobre la història de la cartografia de Catalunya durant els segles XIX i XX, no només referenciant els treballs sobre qualsevol document cartogràfic del territori català, sinó també detallant els estudis existents sobre cartògrafs i organismes cartogràfics catalans que han elaborat mapes de Catalunya. Paral·lelament a aquest objectiu, els autors analitzen els factors que van potenciar la configuració d'aquesta disciplina en el món occidental durant el segle XIX. Entre aquests factors es destaquen la institucionalització de la geografia, la proliferació de cartoteques i l'expansió del mercat de mapes antics. També centren la seva atenció en el desenvolupament de la història de la cartografia al nostre país, tenint en compte el paper desenvolupat pel corrent cultural de la Renaixença, el moviment excursionista, els arquitectes, el geògraf E. Ribas i Virgili i la progressiva aparició de cartoteques. Aquestes ins-

titucions expliquen el notable creixement que ha experimentat la cartografia contemporània, però, segons els autors, la història de la cartografia espanyola i catalana dels segles XIX i XX encara presenta buits molt importants.

Som davant d'un llibre on se sintetitzen les transformacions territorials que s'han produït a Catalunya durant els segles XIX i XX. Per concretar aquestes transformacions, els autors analitzen l'evolució de la divisió administrativa, els canvis demogràfics que s'han produït a les ciutats i al món rural, i els processos de modernització que han afectat els transports, les comunicacions i diferents sectors de l'economia (agricultura, ramaderia i indústria). El capítol dedicat a la història de la cartografia posa de manifest la presència de temes que no contribueixen a explicar directament les transformacions territorials a Catalunya. D'altra banda, queden pendents d'analitzar aspectes tan importants com l'evolució del paisatge, del medi ambient, dels serveis, del turisme, de la geografia cultural o de la geografia del gènere al nostre país des de la perspectiva de la geografia històrica.

Un dels aspectes més importants que es deriven de la lectura d'aquest llibre és la possibilitat de conèixer les tendències de la investigació desenvolupada al llarg del temps dins de les diferents branques de la geografia. En aquest sentit, el llibre té una estructura unitària, perquè, a més d'emmarcar-se en el mateix període de temps, tots els capítols recopilen bona part de la bibliografia publicada sobre el tema

que és objecte d'estudi. A diferència de la resta, la bibliografia citada al capítol «Els desequilibris territorials» és molt actual, ja que els autors analitzen els indicadors que permeten mesurar les desigualtats econòmiques i socials, i no tant l'evolució històrica a llarg termini de la distribució territorial de la riquesa a Catalunya. Els autors del llibre presenten la informació de forma ordenada i coherent, però, a excepció del primer capítol, no hi apareix cap taula estadística que exemplifiqui els fets que s'estan estudiant i que permeti accedir ràpidament a la informació exposada. Curiosament, en els diferents capítols tampoc no apareixen gràfics ni mapes. Si bé aquest és un aspecte que cal tenir present en properes edicions, també seria beneficiós disposar de la participació d'un nombre més equilibrat de professionals que reflecteixi les grans aportacions que estan fent les dones, en aquests moments, dins del món de la geografia.

En definitiva, aquesta obra esdevé una aportació fonamental de la geografia històrica al coneixement del territori català i se'n recomana la lectura, ús o consulta a estudiants i investigadors vinculats a les ciències socials, no solament per l'àmplia documentació que ofereix, sinó també pel fet de proposar noves i molt interessants línies de recerca.

Ester Nasarre Vázquez

Universitat Autònoma de Barcelona
 Departament de Geografia
 MariaEster.Nasarre@uab.es

MARCHETTI, Mauro; RIVAS, Victoria (eds.)
Geomorphology and Environmental Impact Assessment
 Amsterdam: A. A. Balkema Publishers, 2001, 221 p.

Ens trobem davant d'un recull d'articles, la majoria dels quals corresponen a aportacions que van ser presentades al Simpòsium Especial titulat «Geomorphology and Environmental Impact Assessment»

dins del 6è Congrés Espanyol i Conferència Internacional de Geologia Ambiental i Planificació dels Usos del Sòl a Granada. Els editors han mantingut el mateix nom del simpòsium per titular